

*Filológia
és textológia
a régi magyar
irodalomban*

*Tudományos konferencia
Miskolc, 2011. május 25–28.*

Filológia és textológia a régi magyar irodalomban

**Tudományos konferencia,
Miskolc, 2011. május 25–28.**

**Filológia és textológia
a régi magyar irodalomban**

**Tudományos konferencia,
Miskolc, 2011. május 25–28.**

Szerkesztette
Kecskeméti Gábor
Tasi Réka

Miskolci Egyetem BTK
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Miskolc, 2012

Készült a Miskolci Egyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében
és Irodalomtudományi Doktori Iskolájában

© Kecskeméti Gábor, Tasi Réka és a szerzők, 2012

ISBN 978-963-661-986-2

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor, az ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének igazgatója,
az Irodalomtudományi Doktori Iskola vezetője
A borítón látható fényképet Tasi Réka készítette
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

ELŐSZÓ

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Irodalomtudományi Intézetének (ITI) Reneszánsz Osztálya (Budapest), a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája, az MTA Miskolci Területi Bizottságának Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága és az MTA I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága (Budapest) – együttműködésben az Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Piliscsaba) bölcsészettudományi karainak régi magyar irodalomtörténeti műhelyeivel (intézeteivel, tanszékeivel, doktori programjaival) – tudományos konferenciát rendezett Miskolc városában 2011. május 25–28. között, *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban* címmel. A jelen kötet a konferencián elhangzott előadások tanulmányá továbbfejlesztett változatait tartalmazza.

Konferenciánk az MTA ITI Reneszánsz Osztálya körül kialakult informális kutatói közösség, a Reneszánsz- és Barokk Kutatócsoport (a Rebakucs) tavaszi konferenciáinak 1970 óta tartó történetében úgyszólván szokásos állomásnak nevezhető:¹ ezekkel az ülésszakokkal szemben ugyanis természetes kíváncsi volt mindig, hogy mind rangos, mind fiatal előadóktól nagy horderejű előadások sora hangozzék el, amelyek együttesen képesek évről évre újrendezni a régi magyar irodalom kutatásának egyes területeit. A fennállásának húszéves évfordulóját a 2012/2013-as tanévben ünneplő miskolci bölcsészkar – az 1995. évi *Retorikák, poétikák, drámaelméletek* konferencia után² – második alkalommal volt a házigazdája a sorozatnak. Az 58 előadó 52 előadását felvonultatott 2011. évi konferencia 142 regisztrált résztvevőt vonzott Miskolcra, nem szólva az alkalmi látogatókról, a miskolci diákseregről és kedves oktató kollégáinkról, akik bizony regisztráció nélkül özönlöttek el ülésről ülésre az MTA Miskolci Területi Bizottságának Erzsébet téri előadótermébe. Rendezvényünk felmutatta a Rebakucs-konferenciák hagyományos erényeit: tárgyunkat multidiszciplináris keretben, a társtudományok képviselőinek közreműködésével vizsgáltuk meg (a tágon értett – eszmetörténetet is felölelő – irodalomtörténet szakemberei mellett szót kaptak könyv-, zene- és nyelvtörténészek, folkloristák, egyik jogtörténész előadónk személyében pedig egy miskolci társadalomtu-

¹ A konferenciasorozat történetéről lásd SÁNTHA Teréz gondos összeállítását: *A reneszánsz ülésszakok 40 éve*, http://www.iti.mta.hu/Rebakucs_konf.html (2012.05.11).

² Az 1995. évi konferencia programja, az előadásainak megjelenéséről szóló bibliográfia és a résztvevők fotógalériája: <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/hirek/konf1995.html> (2012.05.11).

dományi társkar is képviseltette magát), az előadók között a legígéretesebb fiatalok is felvonultak csaknem valamennyi társegyetem képviselőjében (közülük ketten miskolci doktoranduszhallgatók illetve doktorjelöltek), a munkában külföldi társintézményekből (Kolozsvár, Nyitra, Újvidék) érkező kollégáink is részt vettek. Őszintén reméljük – és a konferencia résztvevőivel beszélgetve csakugyan ez a benyomásunk –, hogy vendégeink egy szigorú fegyelemmel felépített, elmélyült szakmai diskurzusnak szentelt, jelentős tudományos hozamú, ugyanakkor oldott, jó hangulatú esemény emlékéért vitték magukkal Miskolcra, és kellemes érzésekkel gondolnak vissza a forró május végi napokra.

Ugyanakkor meg kell neveznünk néhány olyan körülményt, amelyek bizonyos mértékig kiemelik ezt a sikeres konferenciát még a nagy múltú Rebakucs-összejövetelek hosszú sorából is. Ilyen már az a kísérőrendezvény is, amelyre a konferencia megnyitása előtti órákban, szűkebb körben kerítettünk sort: az MTA ITI által megírni tervezett irodalomtörténeti kézikönyv első, a 18. század végéig tartó kötetének koncepcióját – Bene Sándor és Kecskeméti Gábor közös munkáját – kerekasztal-beszélgetésen vitatták meg Miskolcon a régi magyar irodalomtörténet és a 18. század kutatásának hazai műhelyeit vezető szakemberek. Ennek a tanulságos szakmai vitának az eredményeit majd a következő években, az irodalomtörténeti szintézist elkészíteni igyekvő kollektív munka során lehet kamatoztatni, illetve az álláspontokat e további munka tapasztalatai felől visszatekintve megítélni.

Ugyanígy fontos kiemelni azt is, hogy a konferencia előkészítésébe – a Rebakucs-programok történetében első alkalommal – ezúttal az MTA Textológiai Munkabizottsága is bekapcsolódott. E bizottság küldetése gondoskodni a magyar irodalom klasszikus műveinek és a folklór szövegeknek hiteles, tudományos, kritikai szövegkiadásairól.³ A bizottság a szövegkiadások minőségbiztosítási feladatait kettős tevékenységi körben látja el: egyrészt meghatározza a szövegek tudományos kiadásának alapelveit, vagyis a kritikai kiadásra, a forráskiadásra, a genetikus kiadásra, az elektronikus kiadásra és az igényes népszerű kiadásra vonatkozó szabályzatot, továbbá minden kiadványtípus számára módszertani ajánlásokat fogalmaz meg; másrészt pedig koordinálja a tudományos kiadásokat készítő szakmai műhelyeket és kiadókat, akkreditálja a tudományos szövegkiadások sorozatait, felügyeli megjelenítésük folyamatát és védjegyével garantálja az elkészült kiadások minőségét. A bizottság szokásos munkamódszere a bizottsági ülések keretében történő, az egyes textológiai műhelyeket periodikusan sorra vevő, az adott műhely munkatársi köréből delegált és meghívott közreműködőkkel zajló konzultáció. E módszer előnye, hogy az előzetes munkaanyagok és az adott szövegkiadói vállalkozást illető egyéb tapasztalatok birtokában elmélyült, az álláspontokat jól megjelenítő szakmai beszélgetést lehet folytatni, hátránya viszont, hogy az egyes műhelyek munkája kapcsán megvitattott elvi és gyakorlati eredmények és/vagy problémák tanulságai nem válnak széles körben ismertté, vagyis nem hasznosulhatnak általános érvényű belátásokként, tapasztalatokként valamennyi, rokon problémákkal küzdő textológiai műhely számára. A Textológiai Munkabizottság ezért egy olyan konferenciasorozatot kezdemé-

³ Lásd a Textológiai Munkabizottság honlapját: <http://textologia.iti.mta.hu> (2012.05.11).

nyezett, amelyen a jelenleg folyó, tudományos igényű szövegkiadói munkálatok legszélesebb közreműködői körének is módja nyílik a részvételre, a tapasztalatok kölcsönös megosztására. E konferenciaszervezői szerep a Textológiai Munkabizottság életében is jelentős állomás: legutóbb 1978 októberében zajlott hasonlóan nagy igényű konferencia a bizottság kezdeményezésére, akkor Mátrafüreden, jelentős részben a materiális szövegghordozók tanulmányozásának szentelt tematikával, amelynek tanulmányai 1982-ben jelentek meg idegen nyelvű tanulmánykötetben, francia–magyar együttműködésben.⁴ A 2011. évi miskolci konferencia az új konferenciasorozat első állomása volt, amelyen – több más hangsúlyos diszciplináris súlypont mellett – a régi magyar irodalom szöveg-ítései textológiai tapasztalatok megvitatására is sor kerülhetett. (Korábban egyetlen régimagyaros konferencia sem választotta reflexiója kizárólagos tárgyául a mindannyiunk tevékenységét alapvetően meghatározó filológia és textológia elméleti és gyakorlati kérdéseit.) Azóta egyébként lezajlott már a második ilyen összefoglaló is, ugyancsak Miskolcon, 2012. április 23–25. között, *Filológiai és textológiai kérdések a 20. századi klasszikusok szövegkiadásában* címmel, a Babits Mihály, József Attila, Kosztolányi Dezső és Szabó Lőrinc életművének kiadásai köré csoportosuló textológiai kérdésekre koncentrálva.⁵

A tapasztalatok fényében szükséges lehet megmagyarázni azt is, hogyan és miért ragadhatta magához Miskolc e textológiai kérdések megvitatásának kezdeményező szerepét. Arról van szó, hogy a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája nem csupán házigazdaként vett részt e rendezvények előkészítésében, hanem az itt folyó kutatói és oktatói munka természete, jellege magától értetődő episztemikus-diszciplináris keretként kínálkozik a filológiai és textológiai kérdések középpontba állításához. A szövegtudományi érdeklődés Miskolcon valójában már a doktori programok megindulása előtt koncepciót öltött, lényegében egyidős a miskolci bölcsészképzéssel, és a graduális hallgatók körében is érvényesült.⁶ Szövegtudományi doktori program – 1996 óta – Magyarországon egyedül e képzőhelyen működik,⁷ oktatói kivételesen felkészült szakmai együttest képeznek ezen a területen. A 2007/2008-as tanévben pedig úgy vittük véghez a doktori iskola egészének diszciplináris újrapozicionálását, hogy azóta az iskolába integ-

⁴ *Avant-texte, texte, après-texte [Colloque International de Textologie à Mátrafüred (Hongrie), 13–16 octobre 1978]*, volume publié par Louis HAY, Péter NAGY, Bp.–Paris, Akadémiai Kiadó–Éditions du CNRS, 1982.

⁵ Részletek ez utóbbi konferenciáról: <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/hirek/20-szazadi-klasszikusok.html> (2012.05.11).

⁶ Erről tájékoztat: KOVÁCS Sándor Iván, *Kísérlet a Miskolci Egyetem Alkalmazott Irodalomtudományi és Történettudományi Tanszékcsoportjának (Textológiai Műhelyének) létrehozására*, *Irodalomismeret*, 5(1994)/2–3, 11–18.

⁷ Erről lásd: BESSENYEI József, *A Miskolci Egyetemen akkreditált szövegtudományi PhD (doktori) program rövid ismertetése = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarisztan-tudományi Társaság, 2004, II, 673–677.

rált doktori programok együttesen is erős szövegtudományi diszciplináris pozíciót, színergiát testesítenek meg.⁸

Külön szerencse, hogy maga a Miskolci Egyetem tágas kampusza, azonfelül az Avas, Tapolca és a Bükk keleti nyúlványai természeti szépségekben és történelmi emlékekben gazdag környezetet biztosítanak munkálkodásunk helyszínéül, ahol vendégeink is mindig nagy kedvvel találják meg a peripatetikus beszélgetések vonzó környezetét (a diósgyőri várat például a konferencia résztvevői is felkeresték egy esti látogatás alkalmával), az azonban a fentiek ismeretében semmiképpen sem pusztá akcidencia, hogy épp ebben a városban élénkültek meg az elmúlt években a filológiai-textológiai diszkussziók.

Konferenciánkat a fenti körülmények együttes figyelembevételével terveztük meg, és tudományos orientációját egy olyan körlevélben vázoltuk fel 2010 szeptemberében, amelyből érdemes felidézni a megfontolás tárgyául javasolt témaköröket, hiszen ezek összegezhetik a leginkább érvényes módon a jelen kötet tematikai kereteit is:

„A konferencia terveink szerint két alapvető témakört ölel fel.

1. Megvizsgálja a régi magyar irodalom szerzőinek filológiai, textológiai ismereteit, nézeteit, az e nézetekről megfogalmazott reflexióikat és szövegkiadási gyakorlatukat egyaránt. A reneszánsz- és koraiújkorai humanizmus kialakította a szövegek tanulmányozásának máig használatos filológiai módszereit (szövegösszevetés-kollacionálás, variáns-nyilvántartás, datálás, a leszármazási kapcsolatok szemmán ábrázolása, emendálás, az alapszöveg kiválasztása, a főszöveg és a kritikai jegyzetapparátus kialakítása, szövegmagyarázat stb.). E módszerek egyre professzionálisabb alkalmazásával jelentek meg a klasszikus antik szerzők műveinek előbb *editio princeps*ei, majd tudatos szövegkiadási elgondolásokat követő újabb változatai, jegyzetei, kommentárjai, fordításai. A szöveg teste és jelentése iránt tanúsított elmélyült figyelem humanista hagyománya kiterjedt a humanista elődök intencióinak mérlegelésére, az újabb kori vagy kortárs írók, költők műveinek értelmezésére is. A szakrális szövegek adekvát interpretációjának eleinte jelentősen eltérő módszertani hagyománya fokozatosan alkalmazni kezdte a világi szövegek tanulmányozására és a nekik való jelentéstulajdonításra kidolgozott eljárásokat, így a bibliai hermeneutika és exegézis is telítődött a humanista szövegmagyarázat szemléleti sarokpontjaival.

E tág és szép témakörben olyan előadásokat várunk, amelyek bemutatják

– a klasszikus antikvitás vagy a megelőző humanista nemzedékek szövegeit megőrző, összegyűjtő, elrendező, publikáló tudósokat, köztük a régi magyarországi filológiának az európai professzionális élvonalba tartozó művelőit (Dudith, Gyalui Torda, Zsámboky, Georgius Sylvanus, a Janus Pannonius-életmű szövegkiadási stb.);

– a *studia humanitatis* mindennapi iskolai gyakorlatában használt, külföldről adaptált vagy hazai szerző által készített grammatikai, retorikai, poétikai és más tárgyú tankönyvek szövegét, a bennük található auktorszemelvények kiválasztásának szempontjait,

⁸ Részletekért és további információkért érdemes felkeresni a doktori iskola honlapját: <http://www.unimiskolc.hu/~bolphd> (2012.05.11).

kánonalakító jelentőségét, szövegállapotát, a szövegértelmező eljárások elemi szintjének kialakítását és begyakoroltatását célzó gyakorlati eljárásokat, azok reflektált vagy implikált elveit;

- a régi magyarországi kommentárirodalmat, annak műfajait, olyan iskolai disputációkat, hitvitázó műveket és traktátusokat is beleértve, ahol a szövegértelmezésen fordul meg az érvelés, vagy egymás szövegeinek idézése döntő eleme a vitának;

- a professzionalista humanisták és az átlagos erudíciójú hazai egyházi és világi értelmiség elméleti ismereteit és gyakorlati orientációját kialakító, megalapozó nemzetközi trendeket, központokat, filológiai iskolákat, az európai hírű humanista filológusokkal való kapcsolatokat;

- a hazai fordításirodalom képviselőinek az alapszöveg megválasztásában megmutató figyelmét vagy öntudatlanságát, közvetlen forrásaik tisztázható vagy kideríthetetlen voltát, a fordítás során követett eljárásaikat (szöveghűség vagy adaptáció, terminológiai fegyelem vagy következtelenség, mintakövetés vagy önálló betétek);

- a hazai biblia- és zsolnárikiadások textológiai kérdéseit (nemzetközi mintáik, alapszövegük, apparátusuk, a bibliakiadásokat kísérő hermeneutikai művek, a kiadásokat meghatározó társadalmi közeg és egyéni intenció);

- a régi magyar irodalom hermeneutikai, szemiotikai, szemantikai háttérét és a legitimnek számító retorikai értelmező eljárásokat (mind az invenció, mind a diszpozíció, mind az elokúció területén);

- az ismert szövegek sajtó alá rendezésekor és az új művek első megjelentetésekor érvényesülő, részint szerzői, részint szerkesztői, részint nyomdász-kereskedői szempontokat, kompozíciós elveket (Szenci Molnár, Rimay, Szenci Kertész, Zrínyi stb.);

- mindazokat a meta- és paratextuális jelzéseket, amelyek a liminária szokásos műfajaiban (ajánlás, előszó, üdvözlőversek, mutatók, sajtóhibajegyzék stb.) értelmező kereteket jelölnek ki az olvasó számára;

- a könyv nyomdai előkészítése során a szöveggondozásra kialakított korabeli technológiát (szedési-tördelési utasítás, korrektúra), az egyes nyomdák kiadói gyakorlatát, a nyomtatott könyv medialisálásában értelmezésre felkínált nem-textuális jelentéshordozókat.

2. A konferencia megvizsgálja továbbá a mi saját, a régi magyar irodalom szövegeit érintő filológiai-textológiai tevékenységünket is. E témakörben olyan előadásokra számíthatunk, amelyek mérlegelik

- az elmúlt évtizedek régimagyaros szövegkiadásainak reflektált vagy öntudatlan tudományelméleti pozícióit, tudománytörténeti helyét, filológiai elveik korszerűségét, következtettségét;

- a teljes és a befejezetlen kritikaikiadás-, forráskiadás-sorozatokat, tervezett, szerkesztés alatt lévő vagy megjelenés előtt álló köteteik jellegzetességeit, elveit, a sorozathoz képest következetesen vagy módosult elgondolások szerint kialakított módszereit, a legsürgősebbnek tűnő, elvégzendő feladatokat és azok végrehajtásának optimális módját;

- a betűhű és a modernizált helyesírású, hanghű átírás közötti állásfoglalást meghatározó célképzeteket;

– a digitális-elektronikus szövegkiadás módszereit, professzionális és dilettáns tervezésüket és kivitelezésüket, az elkészült szövegkiadások és adatbázisok erőnyeit és fogyatékoságait, továbbfejlesztésük útjait, valamint azokat a lépéseket, amelyekkel biztosítható a papíralapon létrehozott szövegkiadások és adatbázisok hatékony elektronikus konverziója;

– a személyes kutatói munkaszakasz elektronikus alapokra helyeződésének állapotát, a szövegek digitális kezelésének optimalizálásához szükséges megfontolásokat;

– azokat a közép- és hosszú távú következményekkel járó stratégiai döntéseket, amelyek e téren tudományunk sajátosságaiból következnek.”

Hogy mit és mennyiben sikerült ezekből a célkitűzésekből konferenciánknak valóra váltania, az a jelen tanulmánykötet egészéből kell hogy kitűnjék.

A konferencián elhangzott mind az 52 előadásról teljes videófelvételünk van, és a táncszókozás honlapján fotósorozatban is megjelenítettük a konferencia minden huszadik másodpercét. A fotókat személyenként csoportosítottuk, innét tudható, hogy előadóként, szekcióelnökként, hozzászólóként összesen 67 kollégánk kért és kapott szót négynapos rendezvényünkön.⁹ Az előadások közül 43 szerző 37 tanulmányát sikerült közlésre megszerezniük kötetünk számára. Nem hallgathatjuk el afeletti örömünket, hogy – a Rebakucs-konferenciák történetében nem egészen szokásos módon – a konferencia tanulmánykötetét rövid idő alatt, a megrendezést követő év tavaszára sikerült megjelentetnünk, épp azon időtávon belül, amikor a rendezvényszervezői stafétabotot továbbadjuk a konferenciasorozat következő, 2012. évi házigazdáinak, debreceni kollégáinknak és barátainknak.

A jelen tanulmánykötet megjelentetése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Kecskeméti Gábor

⁹ A konferencia információs oldala továbbra is elérhető marad a miskolci Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet honlapjának részeként: <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/hirek/filologia-es-textologia.html> (2012.05.11).

BARICZ ÁGNES

SURI ORVOS MIHÁLY *CATHOLICUS REFORMATUS*-
FORDÍTÁSA ÉS ELŐZMÉNYEI

FILO
LÓGIA ÉS
LÓGIA
TEXTOLÓGIA
A RÉGI MAGYAR IRODALOMBAN

A 20. század második felében megelénkült és azóta is folyamatosnak mondható a korai angol puritanizmus egyik legnagyobb hatású teológusára, William Perkinsre és munkásságára irányuló figyelem. A róla szóló tanulmányok és monográfiák mellett művei is újra megjelennek: a legfrissebb hasonmás kiadások közé tartozik az *A reformed Catholike* című hitvédelmi irata, valamint ennek korabeli spanyol fordítása, a *Catholico reformado* is.¹

Ami a magyar Perkins-kutatást és -receptiót illeti, újdonságnak számít egy eddig lapangó kézirat felbukkanása: a 17. század első felében működő kálvinista prédikátor, Suri Orvos Mihály autográf írása a szóban forgó Perkins-mű 1602-es magyar fordítása, egyben az első magyar Perkins-fordítás.²

Jelen tanulmányban ezt az eddig nem ismert magyar *Catholicus reformatust* vizsgálom meg, valamint bemutatom az eredeti szövegnek a magyar fordítóig megtett útját, azaz a közvetítő spanyol és latin fordításokat, fordítókat.

1. *William Perkins, A reformed Catholike*

William Perkinst (1558–1602) az I. Erzsébet-kori angol egyház egyik legkiemelkedőbb teológusaként tartja számon a szakirodalom.³ A protestantizmus kálvini irányját követte; munkái nagy népszerűségnek örvendtek nem csak a korabeli Angliában, hanem Európá-szerte is.⁴

A cambridge-i Christ College hallgatójaként a mérsékelt puritán Laurence Chaderton tanítványa volt, később pedig ugyanott tanárként, valamint a Great St. Andrews templom

¹ William PERKINS, *A reformed Catholike* [...], London, by Iohn Legatte, 1611, EEBO Editions, ProQuest, 2010; William PERKINS, *Catholico reformado* [...], London, [Richard Field], 1599, EEBO Editions, ProQuest, 2010.

² E kézitról részletesen: BARICZ Ágnes, *Suri Orvos Mihály Catholicus reformatus-fordítása*, Erdélyi Múzeum, 2011/2, 23–42.

³ *Puritans and Puritanism in Europe and America: A Comprehensive Encyclopedia*, eds. Francis J. BREMER, Tom WEBSTER, New York, ABC–Clio, 2006 (a továbbiakban: *Puritans and Puritanism*), 492.

⁴ Perkins művei kiadásának gyakoriságáról, valamint azok különböző nemzeti nyelvekre való fordításáról lásd: *The Work of William PERKINS*, ed. Ian BREWARD, Abingdon, Sutton Courtenay Press, 1970, 613–632; hivatkozik rá W. B. PATTERSON, *William Perkins as Apologist for the Church of England*, *The Journal of Ecclesiastical History*, 2006, 253–254. Továbbá: Ian BREWARD, *The Significance of William Perkins*, *Journal of Religious History*, 1966, 113.

prédikátoraként működött. Ugyan kapcsolatban állt, cambridge-i kollégái révén, a szélsőségesnek tekintett presbiteriánus mozgalommal, és a királyi törvényszék az ebben részt vevő puritánok elleni eljárás során a vád tanújaként be is idézte őt 1591-ben (Perkins nem vallott kollégái ellen),⁵ figyelmét nem annyira az egyházszerkezési, mint inkább a teológiai, etikai kérdések kötötték le.⁶

Műveinek korabeli sikere „annak tulajdonítható, hogy a szélesebb, laikusabb körben is kibontakozó vallási érdeklődést ki tudta elégíteni egyszerű stílusú prédikációkban, közérthető traktátusokban kifejtett következetes s egyszersmind gyakorlatias kálvinista teológiájával.”⁷

A szakirodalom többnyire Perkins írásainak puritán, kegyességi jellegét emeli ki,⁸ kevésbé hangsúlyosan tárgyalva hitvédelmi munkásságát. Ennek kapcsán figyelmeztet néhány kutató arra, hogy e hangsúlyeltolódás elfedi azt a tényt, hogy William Perkins tulajdonképpen az Erzsébet-kori angol államegyház (a Church of England) meghatározó jelentőségű apológétája is volt, aki azonban nem az államegyház szempontjából szélsőséges puritán nézetek, hanem a római katolikus egyház tanai ellen kívánta megoltalmazni egyházát, írásaival pedig ennek tanításait igyekezett terjeszteni.⁹ Hitvédelmi tevékenységének korabeli megítélése azonban nem volt ennyire egyértelmű.

*A reformed Catholike*¹⁰ című vitairata 1597-ben, Cambridge-ben jelent meg, és a 17. század első felében nemzetközi sikerkönyvnek számított. Angliai népszerűségét és hatását bizonyítja egyrészt az, hogy 1621-ig hazájában még négy önálló kiadást ért meg, miközben megjelent Perkins összegyűjtött műveinek köteteiben is,¹¹ másrészt pedig az, hogy megjelenése után nem sokkal angol nyelvű cáfolata, majd arra írt ellencáfolatok láttak napvilágot.¹²

⁵ Az eset részleteit lásd: Rosemary A. SISSON, *William Perkins, Apologist for the Elizabethan Church of England*, *The Modern Language Review*, 1952, 500–502. A magyar szakirodalomban ugyanerről: KOLTAY Klára, *Mester és tanítványa: William Perkins és William Ames munkássága*, KvKt, 1991, 40.

⁶ Mindazonáltal egy 1586-os prédikációjában felszólalt az angol egyház liturgiájának egyes elemei (például az úrvacsora vétele közbeni térdeplés) ellen. *Uo.*, 39; PATTERSON, *i. m.*, 256–257; *Puritans and Puritanism*, 197.

⁷ KOLTAY, *i. m.*, 40. Törekvése a teológiai tanok gyakorlatba ültetési, a mindennapi életben való alkalmazási lehetőségeinek bemutatására szorosan köthető a cambridge-i Christ College-ban is elterjedt rámista elvekhez. Donald K. MCKIM, *The Functions of Ramism in William Perkins' Theology*, *The Sixteenth Century Journal*, 1985, 503–517.

⁸ A Perkins munkásságát tárgyaló angolszász szakirodalom számbavétele: PATTERSON, *i. m.*, 252–256.

⁹ SISSON, *i. m.*, 495–502; PATTERSON, *i. m.*, 252–269.

¹⁰ STC 19735.8.

¹¹ PATTERSON, *i. m.*, 267.

¹² A katolikus egyház részéről William BISHOP, a későbbi angliai katolikus püspök készítette el és jelentette meg a cáfolatot 1604-ben (*A reformation of a Catholike deformed [...]*, England, by the English secret press, STC 3096), erre pedig 1606-ban két válasz is érkezett: az angol államegyház hivatalos válaszadója Robert ABBOT lelkész, később Salisbury püspöke volt (*A defence of the Reformed Catholicke [...]*, London, impensis Georgii Bishop, Part 1, 1606, STC 48; Part 2, 1607, STC 49), a másik ellencáfolat szerzője pedig a puritán szellemiségű, egykori cambridge-i tanár, a londoni Gresham College teológiaprofesszora, majd egy észak-londoni plébánia lelkésze, Anthony WOTTON (*A defence of M. Perkins booke, called A reformed Catholike*

Az angol protestánsok osztatlan tetszését és megbecsülését azonban nem nyerte el.

Rosemary A. Sisson a Perkins írására válaszoló katolikus William Bishop munkája, valamint a Bishopot a canterburyi érsek megbízásából cáfoló Robert Abbot műve előszavának vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a korabeli angol államegyház nem tekintette a könyvet megfelelő minőségű hitvédelmi iratnak, és nem fogadta el Perkinst egyházuk hivatalos apológétájának.¹³ Ennek oka az, a kutató érvelése szerint, hogy Perkinst kapcsolatba hozták a presbiteriánusokkal, éppen a fentebb említett 1591-es királyi törvényszéki ügy következményeként.¹⁴

Nem várva meg a Church of England vitairatot illető, pár évvel később kinyilatkoztató véleményét, 1598-ban megjelent az *A reformed Catholike* némileg bővített változata,¹⁵ amely alapját képezte a már 1599-ben elkezdődő, az európai kálvinista hívők katolicizmussal szembeni védelmének biztosítása céljával készülő fordítások sorának.

A vitairatot körülbelül féltucatnyi nyelvre fordították le a korban: elsőként spanyolra, majd azt rövidesen latinra; a nemzeti nyelvű fordítások nagy része a latin kiadásból készült.¹⁶

[...], London, Felix Kyngston, 1606, STC 26004). Ez mindössze a vita első körét jelentette, egészen az 1620-as évek közepéig adtak ki újabb és újabb ellencáfolatokat az érintett felek.

¹³ Előszavában William Bishop elismerő megjegyzést tesz Perkins munkájának tudós voltára, valamint arra a korrektségre, amelyet az többnyire érvényesített a felek érveinek bemutatásakor. E Perkins-cáfolatra készített ellencáfolatának előszavában Robert Abbot viszont azzal vádolja Bishopot, hogy az felnagyítja Perkins érdekeit csak azért, hogy saját érveinek győzelme fényesebbnek tűnhesen. És itt adja Bishop tudtára azt is, hogy Perkins nem a megfelelő személy az angol államegyház tanainak megvédelmezésére: „But we wold haue you to vnderstand, that the Church of England neuer tooke M. Perkins book to be a warrior in complete harnesse, or a chalenger for the field, but onely as a captaine training his souldiers at home, where he wanted much of that munition and defence wherewith he should endure the brunt of battell.” („Akarjuk, hogy megértsed, hogy az angol egyház sosem tekintette Perkins mester könyvét teljes fegyverzetben álló harcosnak, vagy harcra kihívó félnek, hanem csak olyanak, mint a katonáival otthon gyakorló kapitány, aki sokat nélkülöz mindabból a munióból és védelemből, amely kellene ahhoz, hogy kiállhassa a csata fergetegét.” Fordítás: B. Á.) Idézi, valamint részletesen tárgyalja: SISSON, *i. m.*, 499–500. Ellenben Anthony Wotton válasza Bishop írására nagy elismeréssel értékeli Perkinst és annak hitvédelmi tevékenységét. Bishop ajánlását és az olvasókhöz írt előszavát is közli munkájában, a megfelelő helyeken bővítve azt saját kommentárjaival. Az olvasókhöz szóló előszóban Bishop, Perkins írói módszereinek értékelése után megjegyzi azt is, hogy épp a könyv e részének nyomtatása előtt hallotta Perkins halálhírét, amit igen sajnál, különösen amiatt, hogy így munkája már nem érkezik időben ahhoz, hogy Perkins lelki javát szolgálhassa. Wotton megjegyzése erre mindössze annyi, hogy Bishopnak igen kevés hasznára válna, ha Perkins még életben lenne, mivel nem volna könnyű dolga egy olyan ellenféllel. WOTTON, *i. m.*, 26.

¹⁴ SISSON, *i. m.*, 500.

¹⁵ *A Reformed Catholike: or, A declaration shewing how neere we may come to the present Church of Rome in sundrie points of Religion: and vwherein we must for euer depart from them: with an Advertisment to all fauouers of the Romane religion, shewing that the said religion is against the Catholike principles and grounds of the Catechisme*, printed by John Legat, printer to the Vniuersitie of Cambridge, 1598 (STC 19736). A továbbiakban: *A reformed Catholike*.

¹⁶ A nemzeti nyelvű fordításokról és azok kiadásairól: BREWARD, *The Work...*, *i. m.*, 624–631; hivatkozik rá: PATTERSON, *i. m.*, 267; BREWARD, *The Significance...*, *i. m.*, 113. A latin kiadást alapul véve készült többek között az 1602-ben megjelent német fordítás (*Der Catholische reformierte Christ [...]*, Herborn, Christoph Corvinus – Johann HEIDFELD munkája), az 1604-ben kiadott egyik holland fordítás (*De Ghereformeerde*

E latin *Catholicus reformatust* tolmácsolta a magyar anyanyelvű hívek számára 1602-ben Suri Orvos Mihály, majd 18 évvel később Kecskeméti C./Sánta János is. Ez utóbbi fordítása 1620-ban jelent meg Kassán (RMNy 1214A), ez az, amit a szakirodalom ismer, és amit az első magyar Perkins-fordításként tart számon.¹⁷

Suri Mihály fordítása kéziratban maradt, és bár az évszázadok során többen tudtak róla és értékelték is, a modern szakirodalom számára mindeddig ismeretlen volt.¹⁸

2. A spanyol fordítás

Az *A reformed Catholike* 1598-as, második kiadásából készült spanyol *Catholico reformado*¹⁹ 1599-ben jelent meg Londonban. A címlap, valamint az olvasókhöz szóló, C. D. V. monogrammal aláírt második ajánlás állítása szerint a fordítás elkészítője és egyben a kiadás anyagi támogatója Guillermo Massan nemesember volt.²⁰ A fordító személyéről ezen kívül mindössze annyi tudható meg, hogy a latin *Catholicus reformatus* címlapja angol nemesként nevezi meg őt.²¹

Catholyck [...], Middelburgh – Everard BOOTH utrechti lelkész munkája; míg Vincent Meusevoet schageni lelkész az angol kiadást használta az általa elkészített és ugyanabban az évben kibocsátott változathoz, valamint az 1607-es francia nyelvű kiadás (*Le Catholique réformé [...]*, Lyon, François Le Febvre – Osée ANDRÉ fordítása).

¹⁷ Perkins munkáinak magyar nyelvű kiadásairól, valamint azok hazai fogadtatásáról: BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Bp., OSZK, 1946 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, 21), 87–91; KOLTAY Klára, *Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig*, StudLitt, 28(1991), 99–114; KOLTAY, *Mester és tanítványa...*, i. m., 39–44.

¹⁸ Szathmári Pap Mihály kolozsvári teológiaprofesszor Bod Péter *Magyar Athenasához* készített pótláskötetébe feljegyezte Suri nevét és munkája címét (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ms. 404, 261). Szilády Áron irodalomtörténész is látta e fordítást (véltetően 1871 nyarán, amikor Marosnémetibe tett látogatása alkalmával Kuun Gézával rendezték ez utóbbinak a Gyulay Lajos hagyatékából származó 15–18. századi „kincseket” tartalmazó magyar nyelvű kéziratgyűjteményét; lásd Kuun Géza Szilády Áronnak írt levelei, MTAK, Kéziratár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4438/190, 198); egyik datálatlan jegyzetkönyvébe rövid feljegyzést készített arról (MTAK, Kéziratár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms. 62, 1a–2b). A kézirat közgyűjteménybe (az Erdélyi Múzeum Egyesület kéziratárába) kerülésének idején Erdélyi Pál, a kolozsvári egyetemi könyvtár akkori igazgatója a Magyar Könyvszemle 1907/4. számában megjelent éves jelentésében a könyvtár kéziratárának 1906-os gyarapodását illetően külön kiemelte gr. Kuun Géza hagyatékát, és azon belül is, egyebek mellett, Suri Orvos Mihály *Catholicus reformatus*-át (359). Mindazonáltal az 1602-es magyar Perkins-fordítás léte nem került be az irodalomtörténeti köztudatba.

¹⁹ *Catholico reformado. O una declaracion que muestra quanto nos podemos conformar con la Iglesia Romana, tal, qual es el dia de hoy, en diversos puntos de la Religion [...]. Compuesto por Guillermo PERQUINO Licenciado en sancta Theologia, y trasladado en Romance Castellano por Guillermo Massan Gentilhombre, y à su costa imprimido*, London, Ricardo del Campo [Richard Field], 1599 (STC 19741). A továbbiakban: *Catholico reformado*.

²⁰ *Catholico reformado*, 3a–4b, különösen: 4a. Az első ajánlás a keresztény olvasókat megszólító szerzői levél.

²¹ Massan nevét egyes kutatók Cipriano de Valerát rejtő álnévnek tartják (például Daniel EISENBERG, *Correspondence of John Bowle*, Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America, 2003, 123–124), ez a feltevés azonban semmivel nem igazolt.

A C. D. V. monogram Cipriano de Valera (1532 k.–1602?), Londonban élő spanyol protestáns emigránst jelöli.²² E Sevillából elmenekült volt szerzetes irodalmi tevékenysége jelentős: a katolikus egyház ellen írt traktátusok fordítása és kisebb részben szerzése mellett ő készítette el az 1569-ben, Bázélban megjelent első teljes spanyol Biblia javításait (az emendált, bővített változatot Amszterdamban, 1602-ben adták ki), a protestantizmus kálvini ágának híveként pedig spanyolra fordította Kálvin *Institúcióit* is (Londonban jelent meg, 1597-ben).²³

E Perkins-fordítást a spanyol nyelvű keresztények evangelizációja, valamint az Antikrisztus elleni harc eszközeként ajánlja.²⁴

A *Catholico reformado* tartalmilag és formailag híven követi az angol eredetét, a fordító mindössze egyetlen feltűnőbb, de nem jelentős, javításnak is tekinthető szerkezeti változtatást hajt végre a szövegen (leválasztja a 22. fejezetet – *De los pecados de la Iglesia Romana* – a 21. fejezetből).²⁵

3. A latin fordítás

A *Catholico reformado* latin fordítása (*Catholicus reformatus*) Hanauban jelent meg, 1601-ben.²⁶

E fordítás elkészítőjéről hasonlóképpen keveset lehet tudni, nevét nem árulja el. Az ajánlás Theophil Richius (Theophil/Gottlieb Reich) ambergi tanácsost és számvevőt szólítja meg, és Majna-Frankfurtban keltezett, 1601. április 9-én.²⁷

²² A katolikusok által csak *spanyol eretnekként* emlegetett Valera életéről kevés forrás maradt fenn; életéről és tevékenységéről: *Bibliotheca Wiffeniana: Spanish Reformers of Two Centuries: from 1520: Their Lives and Writings According to the Late Benjamin B. Wiffen's Plan and with the Use of His Materials*, III, described by Edward BOEHMER, Strassburg, Karl J. Trübner, 1904, 147–175; Paul J. HAUBEN, *Three Spanish Heretics and the Reformation: Antonio del Corro – Cassiodoro de Reina – Cypriano de Valera*, Genève, Librairie Droz, 1967 (Études de Philologie et d'Histoire, 3), 108–121; A. Gordon KINDER, *Religious Literature as an Offensive Weapon: Cipriano de Valera's Part in England's War with Spain*, *The Sixteenth Century Journal*, 1988, 223–235.

²³ Valera irodalmi munkásságáról bővebben: KINDER, *i. m.*, 225–235; BOEHMER, *i. m.*, 152–156.

²⁴ *Catholico reformado*, 4a–b.

²⁵ *Catholico reformado*, 288. Az angolban itt csupán új bekezdésben folytatódik az érvelés, bár a tartalomjegyzék jelzi, hogy a 331. lapon kezdődik a 22. fejezet, és attól kezdve a fejlécben futó szöveg is megváltozik, vö. *A reformed Catholike*, 330.

²⁶ *Catholicus Reformatus: Hoc est, expositio et declaratio; quae ostendit quatenus Ecclesiae ex Dei verbo reformatae in multis ac diuersis religionis capitibus cum Ecclesia Rom. qualis ea hodie est, consentiunt, ac in quibus ac quatenus ab ea dissentiunt [...]. Omnia primo conscripta et edita lingua Anglica à V. Cl. D. Guilielmo Perkinso, Cantabrigiensi Anglo, S. S. Theologiae Licentiato: deinde verò in Hispanicam linguam translata à D. Guilielmo Massano Nobili Anglo: nunc verò demum à quodam linguarum & veritatis studioso in Latinum sermonem conuersa*, Hanoviae, apud Guilielmum Antonium, 1601. A továbbiakban: *Catholicus reformatus*. Antonius adta ki az 1603-as és 1608-as javított latin kiadásokat is.

²⁷ *Catholicus reformatus*, (2a)–(6b). Az ajánlás elején ez áll: „Viro amplissimo ac consultissimo D. Theophilo Richio [...] D[omi]n[o] ac patrono obseruando S. P. P. F.” A kontextus alapján legvalószínűbb, hogy az S. P. P. F. egy közhasználatú köszöntőformulát rövidít, mint például: *salutem, pacem, perpetuam felicitatem*.

A spanyol nyelvtudás és a majna-frankfurti keltezés, valamint az, hogy egy barátjánál talált példányból dolgozott,²⁸ valószínűsíti, hogy a fordító kapcsolatban állt a frankfurti spanyol protestáns közösséggel, amelynek egyik legizgalmasabb tagja a 16. század utolsó évtizedeiben Cassiodoro de Reina (1520 k.–1594) lutheránus teológus, bibliafordító volt.²⁹

Az azonban biztosan állítható, hogy a fordító maga nem vallott lutheránus nézeteket, mivel Perkins írásának teológiai értelmét nem módosította a fordítás során,³⁰ munkája pedig Wilhelm/Gvilielmus Antonius hanauai, egyértelműen kálvinista nyomdájában jelent meg.³¹

Mindemellett azonban a latin fordításban több módosítás is található a (spanyolul hűségesen tolmácsolt) perkinsi szöveghez képest.

Munkamódszereit illetően az ajánlás szövegében jelzi a fordító, hogy sietve kellett dolgoznia, és nem annyira a szavak, mint az értelem hűséges visszaadására törekedett.

Felhívja a figyelmet arra is, hogy igyekezett javítani a spanyol szövegben talált hibákat: a szentírási helyeket pontosította, kiegészítette a hiányos hivatkozásokat – különösen a patrisztikai hivatkozásokra vonatkozik ez, valamint helyenként további patrisztikai idézettel támasztott alá egy-egy érvet.³²

Betoldásai rendszerint pontosító, értelmező, illusztráló szerepűek, a teológiai értelmet nem módosítják.³³ Humanista műveltségről is tanúságot tett, amikor egy párszavas Pet-

A szóba jöhető variánsokra lásd *Abkürzungen aus Personalschriften des XVI. bis XVIII. Jahrhunderts*, Hrsgg. Rudolf LENZ, Uwe BREDEHORN, Marek WINIARCZYK, Stuttgart, Steiner, 2002³ (Marburger Personalschriften-Forschungen, 35), 201. Elképzelhető esetleg, hogy a köszöntés után saját nevének kezdőbetűit is jelöli a fordító (például: *salutem plurimam* P. F.), nem támogatható viszont az a feltevés, hogy az S. P. P. F. a fordító monogramja, vö. Udo STRÄTER, *Sonthom, Bayly, Dyke und Hall*, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1987 (Beiträge zur historischen Theologie, 71), 7.

²⁸ *Catholicus reformatus*, (4b).

²⁹ Az első teljes spanyol nyelvű protestáns bibliafordítás (Bázel, 1569) elkészítőjeként ismert Reina élete során a kálvinizmus és a lutheranizmus közt ingadozott (de Szervét Mihály tanainak követésével is megvádolták); az 1570-es évek végén hivatalosan is a lutheranizmust választotta, majna-frankfurti lutheránus prédikátorként (és sikeres selyemkereskedőként) halt meg. *Allgemeine deutsche Biographie*, XXVII, Leipzig, 1888, 720–722.

³⁰ A kijelentés a teljes szövegre érvényes, de különös figyelemmel vettem össze az úrvacsoráról és a szabad akaratról szóló fejezeteket. *Catholicus reformatus*, 225–250, 15–35; *A reformed Catholike*, 185–204, 11–28.

³¹ A nyomda szigorúan kálvinista profiljáról: Christoph STROHM, *Calvinismus und Recht: Weltanschaulich-konfessionelle Aspekte im Werk reformierter Juristen in der Frühen Neuzeit*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2008 (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, 42), 422–423; angol kapcsolatairól: Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place: Essays in the History of the Early Modern Book*, Leiden, Brill, 2009 (Library of the Written Word, 9 – Handpress World, 6), 310–311.

³² Fordítói módszereiről: *Catholicus reformatus*, (4b)–(5a). A pontosításokra, betoldásokra példa: *Catholicus reformatus*, 416 (egy hanyagul odavetett műcímet pontosít, vö. *Catholico reformado*, 298), 244 (a margón további érveket kínál Tertullianus egyik munkájára utalva), 311–313 (a spanyol csak megemlíti az egyházatya nevét, a latin fordító viszont beépíti a főszövegbe az idézett helyet, a margóra pedig több hosszú görög idézetet helyez, vö. *Catholico reformado*, 224–225) stb.

³³ Például: „Agnus paschalis dicitur transitus Angeli, qui Israelitarum domos, **dum Aegypti vniuersa primogenita interficeret**, transibat: cuius tamen transitus agnus ille tantummodo signum erat.” *Catholicus reformatus*, 245. Kiemelés – B. Á. A kiemelt rész a fordító betoldása. Vö. *Catholico reformado*, 178.

rarca-idézet esetében munkájában 5–6 sornyt idézett olaszul, majd latinul is a megfelelő énekből.³⁴

A fordítandó szövegből igen ritkán hagyott ki, és ezt többnyire jelezte is a margón.³⁵

Egyes tartalmi és formai változtatásokkal a fordító polemikusabbá is tette a szöveget. Egyrészt az angolban és spanyolban a könyv részeinek címében használt *point*, illetve *punto* megnevezést a *controversia* szóval fordította (például: *The Second Point: Of Original Sinne, El segundo punto: Del pecado original, Controversia secunda: De peccato originali*). Másrészt közölte a margón az egyes fejezetek részeinek rövid tartalmi kivonatát, és jelölte az érveket meg ellenérveket, így könnyebben áttekinthetővé tette a tárgyalt teológiai kérdéseket, valamint elősegítve a szöveg mindennapi (akár hitviták során való) használatát is, hiszen a lapszálon közölt témák gyorsan elvezethették az olvasót az éppen szükséges részekhez.³⁶

A fordító célja munkájával a protestáns igazság és a katolikus hamisság szélesebb körben való megismertetése, valamint a protestáns hitben való megerősítés volt.

Ilyenként rögtön alkalmazta is a vitairatot egy éppen aktuális helyzetben: az ajánlásban megszólított Theophil Reich még az év elején Caspar Schoppius (1576–1649), az 1598-ban katolizált német filológus nyílt levelének³⁷ címzettje is volt, amely levélben ez utóbbi katolizálásra próbálta rábeszélni Reichot. E levél érvei ellen kívánta cáfolatokkal felvértezni a tanácsost az ismeretlen fordító.

Megjegyezte ajánlásában azt is, hogy Schoppius levelének nagy részét tulajdonképpen Edmund Campion, angol jezsuita *Tíz okok*³⁸ című írásának bőséges átvétele teszi ki, amelyet azonban a protestáns tudósok már régen megcáfoltak, de ugyane célra a Perkins-fordításban olvasható érvek is tökéletesek.³⁹

Talán részben ennek is betudható, hogy pár évvel Perkins-fordítása elkészítése után Suri Mihály is fontolgatta a „magyar Campianus” cáfolatát – azt mindenképpen tudhatta, érveket hol találhat ellene.⁴⁰

³⁴ Perkins angolul (*A reformed Catholike*, 9), a spanyol fordító pedig spanyolul közli a Petrarca-sort (*Catholico reformado*, 8). Az olasz és latin nyelvű strófát Róma romlásáról lásd: *Catholicus reformatus*, 10.

³⁵ Kihagyásai nem értelemmódosítók, lásd például: *Catholicus reformatus*, 384 (itt egy bizonyítást alátámasztó példák sorából hagyja el az utolsót, vö. *Catholico reformado*, 273), 418 (itt a kihagyás mellett egyben betoldást is találunk: a fordító felindultságát jelezve betold egy „Deus bone!” felkiáltást a szörnyűség kapcsán, amelyet a katolikusok a házasságtörés/prostitúció tolerálásával megengednek. Ugyanakkor míg a spanyol szöveg tárgyilagos hangvétellel részletezi a problémát, a latin rövidre zárja a szemérmetlen illusztrációt – vö. *Catholico reformado*, 300) stb.

³⁶ Az angol eredetiben, és így a spanyol fordításban is, igen kevés lapszéli jegyzet van, és azok szinte kivétel nélkül irodalmi hivatkozások.

³⁷ E tizlapnyi levelet Schoppius az 1600-as szentév során kibocsátott egyik pápai bullát kommentáló írásához csatolta, vö. Gasperis SCHOPPI *Erga, Anni lubilaei siue De Indulgentiis Commentarius: Cui accessit Bulla Indictionis Jubilaei, & Annotationes in eandem*, Monachii, Henricus, 1601, 11a–15b.

³⁸ *Rationes decem [...]*, Henley-on-Thames, S. Brinkley, 1581 (STC 4536.5).

³⁹ *Catholicus reformatus*, (3b)–(4a).

⁴⁰ Veresmarti Mihálynak tudomása volt arról, hogy Suri készült megválaszolni az 1606-ban és 1607-ben is megjelent magyar Campianus-kiadást (RMNy 943, 952), arról azonban nem, hogy végül elkészült-e az ellen-

4. Suri Orvos Mihály 1602-es *Catholicus reformatus*-fordítása

Suri Orvos Mihály (†1633?) kálvinista lelkész neve a szakirodalomban általában ismertebb kortársaival (Szenci Molnár Albert, Miskolci Csulyak István, Veresmarti Mihály) való kapcsolata, valamint a korabeli egyházi életben vállalt szerepe révén jelenik meg.

Debreceni tanulmányai után 1600–1602 között Heidelbergben és Herbornban peregrinált. Rövidebb Nagyszombat környéki lelkészi, esperesi szolgálatot követően pedig, 1614-től haláláig sárospataki városi lelkészként működött.⁴¹

Ismert irodalmi munkássága csekély: három egyetemi disputációja,⁴² egy Johann Philipp Pareust és Paul Melissus Schedét dicsérő epigrammája,⁴³ valamint néhány levele maradt fenn.⁴⁴

E sokáig lappangó *Catholicus reformatus*-fordítást⁴⁵ Suri peregrinációs ajándékként készítette patrónusának, a nagyszombati Asztalos Andrásnak. 1601 őszén, Herbornban találkozhatott a Hanauban frissen megjelent latin Perkins-vitairattal,⁴⁶ fordítása ajánlását pedig 1602. március 1-jén keltezte, Heidelbergből való hazaindulása előtt nem sokkal.⁴⁷

irat. VÖRÖSMARTI Mihály kálvinista prédikátor *Megtérése históriája*, kiad. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Argumentum, 1992, 38–42.

⁴¹ HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980, 320. Suri Mihály életéről részletesen: BARRICZ, i. m., 24–27. Itt kell helyesbítenem azt a kijelentést, miszerint Suri a városi lelkészség mellett rövid ideig, 1620 körül, tanított is a sárospataki iskolában. Egy levél téves értelmezése vezetett erre a következtetésre, azonban azt a levelet Suri nemcsak saját, hanem többek nevében írta, mások mellett a pataki iskola tanítóesterei nevében is, így a zárásában olvasható „scholában tanító-mesteri” megjelölés ez utóbbiakra vonatkozik, nem pedig Suri Mihályra. *Uo.*, 25.

⁴² DAVID PAREUS, *Collegiorum theologicorum [...] decuria una [...]*, Heidelbergae, Rhodius, 1611, 179–188, 238–243, 326–336.

⁴³ KIADTA GÖMÖRI György, *Thúri György ünneplése 1600-ban és későbbi kiadványai*, MKSz, 2006, 478–483, különösen: 482.

⁴⁴ Szenci Molnár Albertnek küldött levelei kiadva: SZENCZI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai*, jegyz., kiad. DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1898, 124–125, 129–130, 314; az ifj. Rákóczi Zsigmondnak írt 1620-as levelét közölte SZILÁGYI Sándor, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, 1880, 361–363.

⁴⁵ *CATHOLICVS REFORMATVS az az MEG MAGYARAZASA ES MVTAtasa az Istennek igejéből az meg' tiztetatot Anya-szent egyházak menyere sok es külömb külömb részeiben az hütnek az Romaj Ecclesiával (a' minemő az most) eggyet ertnek, es attol mellyekben s medig' külömböznek, ugy annyera hogy a' mellyekben soha aval egyet ne köllessek ertennyök. [...] Mind ezek először iratattanak, es kijs boczatattanak Angliai nyelven, az Tudos es tekintetes firfiutol, Cantabrigiai Gwilielmus Perkinsustol. SS. Theologiae Licentiato: annak utanna Hispaniai nyelvre fordetatot az Angliai Nemes Gvilielmus [!] Massanustol: Harmaczor az nyelveknek es igazsagnak egy valami szeretöjjetöl Deaka tetetöt: most penig' immar Magyarrais fordetatot SVRJ ORVOS MIHALY ALTAL. HAIDELBERGABAN. M. D. CII. Lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, jelzete: Ms. 1430. A továbbiakban: KvEKvt, Ms. 1430.*

⁴⁶ A herborni akadémiaára 1601. szeptember 24-én iratkozott be: *Die Matrikel der hohen Schule und des Pädagogiums zu Herborn*, Hrsgg. Gottfried ZEDLER, Hans SOMMER, Wiesbaden, Bergmann, 1908, 859. tétel. Elképzelhető, hogy tudomása volt a Szenci Molnár Alberttel kapcsolatban álló Johann Heidfeld ebersbachi lelkész éppen 1601 utolsó hónapjaiban készülő német Perkins-fordításáról (*Der Catholische reformierte Christ*) is.

⁴⁷ KvEKvt, Ms. 1430, (6b).

Asztaloshoz írt ajánlása alapján Suri számára a Perkins-munka legfontosabb erénye annak a protestáns és katolikus felekezetek közti vitákban való gyakorlati hasznosítási lehetősége volt.⁴⁸

Kéziratának szerkezete híven tükrözi a latin kiadvány szerkezetét, fordításának szövege pedig rendszerint hasonló szigorúsággal követi a latin változatot.

A továbbiakban, Kecskeméti C. János 18 évvel később elkészült *Catholicus reformatus*-fordításával is összevetve,⁴⁹ Suri szövegének terminológiai, stilisztikai megoldásait vizsgálom.

Ami a két magyar fordítás kapcsolatát illeti, nem találtam bizonyítékot arra, hogy Kecskeméti ismerte és használta volna Suri munkáját a sajátja elkészítésekor.

A latin szöveg teológiai értelmét egyik magyar fordító sem látta szükségesnek módosítani, sőt, mindketten igyekeztek a leghívebben tolmácsolni azt. Más jellegű változtatások azonban előfordulnak.

Úgy tűnik, Suri nem tartotta annyira fontosnak a témamejelölő marginális jegyzetek szerepét, mint a latin fordító, mivel gyakran elhagyta azokat; a szerzőkre, művekre vonatkozó lapszéli hivatkozások azonban nem hiányoznak.⁵⁰ Kecskeméti fordításában szinte maradéktalanul megjelenik mindkét típusú lapszéli jegyzet.

A kihagyások mellett a fordítás során itt-ott meg is toldotta a szöveget Suri.

Filológiai pontosság-igénye mutatkozik meg abban, hogy javította a szentírási helyek téves versszámait, valamint abban, hogy egy zsoltárvers vitatott értelmezését tárgyaló rész fordításakor margón közölte a szóban forgó passzust héber nyelven is.⁵¹ Ez a héber részlet nem szerepel sem az eredetiben, sem az itt tárgyalt többi fordításban.

További betoldásai rendszerint értelmező, magyarázó szerepűek, általában egy-egy latin kifejezés világosabb tolmácsolását szolgálják.⁵²

⁴⁸ Perkins írását annak világossága és a hitbéli kérdések tárgyalásának módszere miatt tartotta különösen hasznosnak a hazai olvasók számára. Az ugyanis bemutatja a két felekezet egymással megegyező tanításait, de utána a hitrendszerek közti összehágható különbségeket is, cáfolva a katolikus álláspontot, valamint megerősítve a sajátját. KvEKvt, Ms. 1430, (5a).

⁴⁹ *Catholicus reformatus, az az egynehány vetelkedés ala vettetet hitnek agazatinak magyarázattya [...]. Mostan immár magyarra fordittatott KETSKEMÉTI C. János vngvari praedikátor által.* [Kassa, Festus], 1620.

⁵⁰ Meg kell jegyezni azonban, hogy egy alkalommal éppen ő emelt ki a szövegből egy bizonyára fontosnak ítélt részt („Objectum fidei justificat”), és helyezte azt a lapszélre. KvEKvt, Ms. 1430, 79. Időnként, a szöveg befogadását megkönnyítendő, a szerzőkre, művekre való szövegközi hivatkozásokat, a szövegbe ékelt szentírási helyjelöléseket is margóra tette: KvEKvt, Ms. 1430, 6, 11, 93. stb. A magyar változatból értelemszerűen kihagyta azokat a lapszéli jegyzeteket is, amelyekben a latinra fordító reflektált a spanyol szövegre, például: „Hic plura habet Hispanicum exemplar” és „Rursus aliter exemplar Hisp.” *Catholicus reformatus*, 384. Vö. KvEKvt, Ms. 1430, 246.

⁵¹ A héber szavak betoldásával, használatával vélhetően az akadémiákon megszerzett tudását is illusztrálni kívánta. KvEKvt, Ms. 1430, 139 és (2b).

⁵² A továbbiakban a különböző fordításokból származó részletek idézések a fordító nevével jelzem a forrást (a latin fordítás esetén azzal, hogy *latin*), majd ezt követi a lapszám. Kiemelések: B. Á. – SURI, 13, a szabad akaratról: „ő magától nem volt munkas, hanem cziak szenvedő **mint egy töke**”. Latin, 21: „ex seipso actiua non fuerit, sed solummodo passiuua”. KECSKEMÉTI, 21: „magától nem volt czeleködő, hanem csak szenvedő”. – A latinnal kapcsolatos megjegyzést tesz: SURI, 51, a megigazulás okáról: „Első és fő különbsege” nagyon annak okaról (**ezt az Deakok materianak mondgiak**). Latin, 80: „Prima & praecipua dissensio est de

A szentírási idézeteket a latin alapján maga fordította, Kecskeméti szövegében viszont az újszövetségi idézetek gyakran nagyon közel állnak Félégyházi Tamás Újtestamentumfordításának (RMNy 584) megfelelő verseihez, többször egyeznek is azokkal.⁵³

A teológiai terminológia fordításával csak egészen specifikus esetek tárgyalásakor adódtak nehézségei Surinak, ilyenkor a latin megfelelőt is feltüntette a magyar mellett, vagy rövid magyarázatot szűrt be a kérdéses kifejezés után.⁵⁴

Úgy tűnik, a két magyar szöveg a teológiai terminusok terén nem hoz újításokat. E szókinccset illető fordítási megoldásaik nagyrészt hasonlóak vagy egyezők, azonban következetes eltérések is megfigyelhetők. Az összevetéshez az úrvacsorát tárgyaló, 10. fejezetet vettem alapul, és a néhány fontosabb eltérés kimutatása mellett azok lehetséges eredetét is megpróbáltam körvonalazni.

Előfordul, hogy egy-egy dogmatikai kérdés, egy-egy fogalom fordítása érthetőbb és szabatosabb megfogalmazásban olvasható Kecskemétinél, aki bevallottan inkább az értelmet kívánta visszaadni munkája során. A forrásszöveghez való erős ragaszkodás Surinál helyenként nehezebben érthető magyarázatokat eredményezett.⁵⁵

Suri fordításában a latin terminus olvasható az olyan fogalmak esetében, mint *sacramentum*, *transsubstantiatio*,⁵⁶ míg Kecskeméti inkább ezek magyar megfelelőit alkalmazta (*szentség/szentséges jegyek/Úr vaczoráia*, valamint *allat szerent valo változtatás*).⁵⁷ Egyikük eljárása sem volt egyedülálló a korban: a magyar nyelvű teológiai munkák általában használták e fogalmak latin nevét, vagy azt is,⁵⁸ de például Félégyházi Tamás, a szentségekről és az úrvacsoráról írt tanításában következetesen a magyar szóhasználatot érvényesítette.⁵⁹

materia, siue causa eius". KECSKEMÉTI, 97: „külömbözés vagon az megh igazulásnak materiajáról, avagy okáról”.

⁵³ KECSKEMÉTI, *Catholicus reformatus*, 1 (Jel 18,4); 25 (1Kor 2,14); 167 (2Tim 3,16–17); 193 (1Kor 7,7) stb. Az ószövetségi idézeteket ő maga fordította, nem használta a Vizsolyi Biblia megoldásait.

⁵⁴ SURI, 154: „Masodik cziuda, hogy ot legyenek az **neminemőségek az az kenier fejersege, nagysaga & az bornak szinie & minden segetsegneköl es absque subiecto.**” KECSKEMÉTI, 242: „2. Csuda, hogy az szentségben **csak valami forma és abrázat vagon, valosagh vagy állat nélkül.**” Latin, 247: „Secundum, quod sint ibi **accidentia absque subiecto.**”

⁵⁵ Például a *transsubstantiatio* tanának fordításakor: SURI, 145: „az Romai ecclesia tanet es oltalmaz Allat szerent valo el változast, mellyet hely szerent valonak akarnak lenni, testinek, es az Christus testenek allatia szerent valo jelen letet az Sacramentombeli jeleknel, mely leszen az keniernek es bornak allatianak Christus testeve es vereve valo változasa es fordulasa által.” KECSKEMÉTI, 226–227: „az Romai Anyaszentegyhaz tanitnya és oltalmazza az alat [!] szerént valo változtatást, úgy hogy az kenyér es az bor az ige mondas után, Christusnak valóságos testév es véreve változtek, és immár azok az iegyek többbe, nem kényer sem bor, hanem valóságos és állat szerént valo teste, és vére.”

⁵⁶ Bár ez utóbbit fordította is: *allat szerent valo elváltozas*. KVEKvt, Ms. 1430, 147.

⁵⁷ KECSKEMÉTI, *Catholicus reformatus*, 221–237.

⁵⁸ Valamivel később Szenci Molnár is a latin változatot preferálta *Institutio*-fordításában: P. VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert Institutio-fordítása*, kísérő tanulmány SZENCI MOLNÁR Albert *Az keresztyéni reliigióra és igaz hitre való tanítás* [...], Hanoviae, 1624 hasonmás kiadásához: Bp., Balassi, 2009 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 43), 26.

⁵⁹ FÉLEGYHÁZI Tamás, *Az kereztieni igaz hitnek reszeirol valo tanitas* [...], Debrecen, Rodolphus Hoffhalter, 1583, 405–431.

Az úrvacsora szentségéről, a Krisztusnak az úrvacsorában való jelenlétét jelző kenyérről és borról Suri mint *jelről*, *Sacramentombeli jelekről* (latinban: *signis sacramentalibus*) beszél.⁶⁰ Kecskemétinél erre a *jegyek, szent jegyek, szent jegyekkel való jelen lét* kifejezéseket találjuk.⁶¹ A 16. század második felének helvét irányú, magyar nyelvű teológiai munkáiban (káték, tanítások) rendszerint a *jegy, szent jegy* kifejezés olvasható a tárgyalt esetben – különösen következetesen Melius Péter és Félégyházi Tamás írásai-ban.⁶² A *jel* megfelelő hasonlóan következetes használata viszont Szikszai Hellopoeus Bálint artikulusaiban regisztrálható.⁶³ Ennek alapján ugyan nem állítható, hogy Suri fordítása során Szikszai Hellopoeus gyakorlatát követte (terminológia-használatukban vannak további szószerinti egyezések, de eltérések is), az viszont feltételezhető, hogy ismer-te azt.

Kevesebb precizitással járt el a *communio, communicatio* igék és ezek származékai esetében, rendszerint nem tett különbséget köztük, hanem a *közösülés/közösölés* szóval fordította azokat. Így például az úrvacsorát vevők *közösülők/közösölők*, valamint *Krisztussal való közösülésről*, az Isten ígéjének *közösölhetetlen* voltáról beszél. Kecskemétinél a *vevők, vétel, közlés, közölhetetlen* megfelelőket találjuk, és kizárólag a *communiót* fordította (ritkán) a *közösülés* szóval.⁶⁴

Bár nem az úrvacsorátannal kapcsolatos, de talán Suri magyar nyelvű teológiai olvasmányairól, szövegismeretéről árulkodik, hogy az emberi akarat jellemzőiről szóló részt fordítva szükségét érezte egy magyarázó betoldásnak: „ö magatol nem volt munkas, hanem cziak szenvedő **mint egy tőke**” (a fordított latin szó: *passiua*, vö. 52. jegyzet). Azonos kontextusban hangsúlyos szerepet Melius katekizmusában kap a tőke szó: „Hát **tőke** az ember? A megtérítés előtt hasonló az őember a holttesthez és a **tőkéhez**.”⁶⁵

Az úrvacsoráról szóló fejezet vizsgálata alapján elmondható, hogy Suri rendszerint precízen fordítja és következetesen használja a teológiai terminusokat, szóhasználatá megfelel a kor magyar nyelvű, helvét irányú teológiai irodalmában olvashatónak.

Az egyezéseket és eltéréseket figyelve az tünik körvonalazódni, hogy Suri magyar teológiai szókincsét erőteljesebben Melius Juhász Péter és talán Szikszai Hellopoeus Bálint, míg a Kecskemétiét (jóval határozottabban kijelenthető módon) Melius és különösen Félégyházi Tamás munkái befolyásolták.

⁶⁰ KvEKvt, Ms. 1430, 141–152.

⁶¹ KECSKEMÉTI, *Catholicus reformatus*, 221–237.

⁶² MÉLIUSZ katekizmus, kiad. BUCSAY Mihály = *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*, szerk. BARTHA Tibor, Bp., 1973 (Studia et Acta Ecclesiastica, 3), 250–255, a továbbiakban: *Méliusz katekizmus*; FÉLEGYHÁZI, *i. m.*, 387–404.

⁶³ SZIKSZAI HELLOPOEUS Bálint, *Az my kereztieni hitönknek es vallasonknak három fü articyvlyssarol [...]*, Debrecen, Komlos, 1574, 64b–75a.

⁶⁴ KvEKvt, Ms. 1430, 141–145 (bár a 144. lapon a *vevők* megfelelőt is használja); KECSKEMÉTI, *Catholicus reformatus*, 221–227. (Félégyházinál ebben a kontextusban a *vétel, közlés*, Szikszai Hellopoeusnál a *üeuök, egyesülés, közlés*, Meliusnál a *veuö, részesülés* kifejezések olvashatók.)

⁶⁵ Méliusz katekizmus, 55.

Suri szövegében időnként nehezebb a teológiához nem kapcsolódó, például közgazdasági, jogi terminusok⁶⁶ vagy a stilisztikai szakkifejezések fordítása,⁶⁷ de a már bevettnek számító terminológia ismerete e téren is regisztrálható.⁶⁸

Latinos szerkezetek szép számban találhatók e fordításban (ahogyan a Kecskemétiében is), ugyanakkor egyértelmű az is, hogy Suri tudatosan – és sok esetben sikerrel – törekedett a magyaros fogalmazásra. Gyakran használta a beszélt nyelv szófordulatait, magyaros kifejezéseket, mint például: *azon szem pillantásban, ezt mondja az a jambor, azt mondja magyarul az Zent Lelek, hogy elegegessen füllerről füllerre eleget tegyünk* stb.⁶⁹

Fordításának nagy erénye még a szemléletesség és stilisztikai változatosság, akkor is, ha sokszor mindössze a latin szavak precíz fordításának köszönhető. Például: „Szive minden hívőnek ollian mint egy hoszu es szoros szajo edeny: azt ha valaki az tengerben meretti, nem telik meg’ mindgiarast viszel, de miert hogy az **menes** melyen az viz be **cziurog**, szoros, az viz csak cziöpönként **czüöpög**’ be.”⁷⁰

⁶⁶ Például a konverzió két típusának tárgyalásakor: Latin, 386: „Conuersio porro duplex est, **Actiua & Passiua**.” SURI, 248: „Az meg’ teres penig avagy fordulas ket fele, **Eröködő munkas es tüdő szenvedő**.” KECSKEMÉTI, 375: „Az meg térés penig kettő, az egyik **Csélekedő, az másik szenvedő**.” – Az elégtételről szóló fejezet bevezető részében pedig, a törvény által szabályozott büntetéseket tárgyalva: Latin, 144: „**Satisfactio ciuilis**”. „**Politicae** quoque **satisfactiones** sunt mulctae pecuniariae, aliaeque animaduersiones in eos; qui leges violant: item supplicia capitalia facinorosorum.” Suri, 91: „**Varosi elegtetel**”. „Vadnak **piaczi** [lapszálen magyarázza: „**tervenbeli**”] **elég tetelekis**, penz birsag’, es egyeb büntetesök azoknak, kik az törvent meg’ szegik: ismet az gonoszaknak fejekben jaro büntetesök.” KECSKEMÉTI, 139–140: „**Külsőkepen valo elég tétel**”. „**Polgari rend szerent valo elég tételis** vagon, mely nem egyéb, hanem pénz el és egyéb modon valo büntetessel leszen, az törvének megh szegeseiért, avagy az gonosságért valo fő vétel.”

⁶⁷ A stilisztikai, poétikai szaknyelv nehézségei: Latin, 125: „Quare, loquendi **formula figurata** est dicere; Iustificamur fide.” SURI, 79: „Annakokaert így szolanni: hüttel igazetatumk meg’; **az köszönseges szolasnak formaja felet vagon**.” KECSKEMÉTI, 120: „Ez azert az szollásnak formaia, meg igazittatumk hüttel, **hasonlatosság szerént valo**.”

⁶⁸ Használja a bevett terminológiát: Latin, 39: „peccatum hic dicatur **impropiè**”. SURI, 25: „az bün it **nem az ő tulajdon jedzeseben vetessek**”. KECSKEMÉTI, 38: „az bün **nem kívalképpen való jedzésben vetetik**”.

⁶⁹ KVEKvt, Ms. 1430, 15, 152, 4, 92.

⁷⁰ KVEKvt, Ms. 1430, 36. KECSKEMÉTI ebben az esetben nem túlságosan figyelmes a stilisztikai részletekre (56): „Akar mely hívő embernekis szive olyan mint amaz hoszsu és szoros nyaku edeni, mellyet ha valaki az tengherben merit bé, nem mindgyarast telik bé vizzel, söt mint hogy az **menése**, mellyen az viz **bé megyen**, igen szoros, csak czeppenként **megyen be** az nedvesség.” Latin, 56: „Cor cuiusque credentis est instar vasis longo & angusto collo praediti: id si quis demergat in mare, non impletur illico aqua; sed cum meatus, per quem aqua se **infundit**, sit angustus, **guttatim** solummodo humor sese **instillat**.”

TARTALOM

Előszó (Kecskeméti Gábor)	5
A latin humanizmus hazai filológiája	11
Kecskeméti Gábor A humanista filológiai hagyomány és Magyarország	13
Ritoókné Szalay Ágnes Juhász László és a <i>Bibliotheca</i>	53
Békés Enikő <i>Scientia sexualis</i> és hercegi kultúrpolitika: egy szövegkiadás tanulságai	63
Máté Ágnes Hiányzó (?) kritikai (?) kiadás (Enea Silvio Piccolomini és <i>A két szerelmes története</i>)	79
Gedeon Magdolna Római jogi fogalmak jelentésmódosulása a középkori magyar jogban	89
Vámos Hanna Pesti Gábor állatmeséinek forrásai	101
Bartók István Egyazon mű sok különböző szövege (Leonhard Culmann latin grammatikájának hazai kiadásai)	113
Szabó András Thoraconymus Mátyás levél- és beszédgyűjteménye mint tankönyv	127
Bene Sándor Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről)	139
Fazekas Sándor A gyöngy és az árpaszem (Prágai András: <i>Fejedelmeknek serkentő órája</i>)	189

A hermeneutikától a polémiáig: filológia felekezeti keretekben	197
Heltai János	
A perikópák 16. századi szöveghagyománya	199
Simon József	
Elég a mítoszokból!	
(A klasszikus görög irodalom premodern filológiája	
Enyedi György <i>Explicationes</i> ében, 1598)	239
Hargittay Emil	
A Pázmány kritikai kiadás	249
Ajokay Alinka	
Pázmány Péter <i>Tíz bizonyágának</i> jegyzetkötetéről	255
Bajáki Rita	
Pázmány <i>Imádságos könyvének</i> kritikai kiadása: a szövegkritika	263
Bogár Judit	
Pázmány <i>Imádságos könyvének</i> kritikai kiadása: a tárgyi jegyzetelés	
viszontagságai	269
Maczák Ibolya	
Aranybánya a helyes olvasáshoz	
(Jeremias Drexel: <i>Aurifodina</i>)	275
P. Vásárhelyi Judit	
A filológia diadala: Szenci Molnár Albert szövegkiadásai	281
Baricz Ágnes	
Suri Orvos Mihály <i>Catholicus reformatus</i> -fordítása és előzményei	295
Petróczi Éva	
Mikolai Hegedűs János, egy teológus-fordító-grammatikus a 17. századból	307
Garadnai Erika	
Metatextualitás a felső-magyarországi hitvitában	315
A használati irodalom hagyományozódásának kérdései	323
Ferenczi Ilona	
Csát – Sárospatak – Budapest – Nyizsnyij Novgorod – Sárospatak	
(Egy hányatott sorsú graduál kiadása elé)	325
H. Hubert Gabriella	
Gyülekezeti énekköltés a 17. században	
(Kérdések és válaszok az RMKT XVII/17. munkálatai közben)	335

L. Szögedi Gabriella – Tasi Réka Könnnyek az örökkévalóságnak (Jeremias Drexel és Nyéki Vörös Mátyás egy lehetséges kapcsolatáról)	353
Szelestei N. László Áhítati irodalmunk szövegváltozatainak barokk kori jellegzetességeiről	367
Lauf Judit Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban	377
A magyar irodalmi hagyomány hazai filológiája	385
Sinka Zsófia Adalékok a Balassi–Rimay-szöveg-hagyományhoz	387
Tóth Zsombor A szerző neve(...t) (<i>Manu propria</i> szignatúra vs. szerzőség egy familiáris viszony textuális dimenzióiban)	397
Demeter Zsuzsa Kovácsnai Sándor Gyöngyösi-kommentárjának forrásai	409
Voigt Vilmos Vannak-e „rég magyar textológiai” problémák a mai magyar folklorisztikában?	423
Csörsz Rumen István Kisbolygók nagy bolygása (A 18. századi magyar közköltészet kritikai kiadásáról)	435
Elvek, módszerek, műhelyek	447
Vadai István Szövegkritika-kritika	449
Balázs-Hajdu Péter – Bognár Péter – Hevesi Andrea – Sinka Zsófia Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására	461
Sörös Borbála Rimay-szótár	471
Vladár Zsuzsa <i>Corpus grammaticorum novum</i>	479

Zsoldos-Demjén Anetta	
Digitális szövegrögzítés TEI irányelvek alapján	491
Demeter Júlia – Pintér Márta Zsuzsanna – Czibula Katalin	
Az RMDE 18. századi sorozata és egyéb kiadások rég Magyar drámaszövegekből	505

A Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének
és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának
további kiadványairól
a következő honlapon tájékozódhatnak kedves olvasóink:

<http://magyarszak.uni-miskolc.hu>

